ئەریکسن و قۆناغەکانی گەشەی تیۆری دەروونی-کۆمەڵایەتی.. جوتیار

ئامانج لەو کورتە ووتارە نیشاندانی ئەوەیە کە چۆن ژیانی خودی ئەریکسن، بیرەکە دەروونییە گەشەسەندووەکانی لە قاڵب داوە و چۆن دەتوانرێت تیۆرییەکانی لە بواری پەروەردە و پەروەردەی ڕاوێژکاریدا بە کردەوە بەکاربهێنرێن. وتارەکە دیدگا بیوگرافیەکان لەگەڵ ڕوونکردنەوە پراکتیکییەکانی قۆناغە دەروونی-کۆمەڵایەتییەکان تێکەڵ دەکات و بە نموونەی ڕاستەقینە و پەیوەندیدار نیشانیان دەدات.

ژیانی کەسی و کاریگەری و ئەزموونەکان

ئەریک ئەریکسن لە ساڵی ١٩٠٢ لە شاری (فرانکفۆرت ئەم ماین) لەدایکبووە و لە ژینگەیەکی کولتووری هەمەچەشندا گەورە بووە، بنەچە و ناسنامەکەی هەر لە سەرەتاوە تەوەری سەرەکی بوو بۆ ئەو، ئەو لە خاتونێکی هۆڵەندی بە بنەچە یەهودی کە خەڵکی کۆپنهاگن بووەو دواتر بە هۆی شەرایتێکی تایبەتی کۆمەڵایەتی کۆچی کردووە بۆ ئەڵمانیا هاتۆتە دونیاوە ، بەڵام ئەریکسن لە لایەن باوکێکی نەناسراوەوە بەخێو کراوە و ژیانی بۆ دابینکراوە و هەروەکوو منداڵی راستەقینەی خۆشی بەرخوردی کردوەو سۆزی پێداوە، ئەمەش پرسیارەکانی سەربەخۆیی و ڕەگ و ناسنامەی بۆ ئیریکسن لە سەرەتاوە هێنایە پێشەوە، ئەم خاڵە دەستپێکی ژیانی راستەقینەی، حەزو ئارەزووی ئەوی بۆ ناسنامە و سەربەخۆیی و ئەو ژینگە کۆمەڵایەتییەی کە کاریگەری لەسەر گەشەی تاک هەیە، لە قاڵب دا.

تەنانەت لە تەمەنێکی بچووکیشدا ئەریکسن بەدوای وەڵامدا دەگەڕا بۆ ئەو پرسیارەی کە مرۆڤەکان چۆن جێگەی خۆیان لە ژینگە کۆمەڵایەتیەکەیاندا و چۆن سەقامگیری لەنێوان خۆیاندا دەدۆزنەوە. ئەریکسن بەرژەوەندییە سەرەتایی و توێژینەوەکانی لە هونەر و ئەتنەلۆژیدا (زانستی بوون) دەستپێکرد؛ ئەو ئاراستە دیسیپلینییە، ڕەنگدانەوەی دیدگای گشتگیرانەی دواتری ئەریکسنی بنیاتنا.

ئەو گەشەکردن وەک پرۆسەیەک تێدەگات کە بە توندی کاریگەری بەها کولتوورییەکان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و چوارچێوەی مێژوویی لەسەرە. ڕێنماییە سەرەتاییەکانی لە ڕێگەی چاودێریکردن لە ناو خێزانەکان، قوتابخانەکان و شوێنە بیماری و چارەسەرییەکان، بناغەی

تێگەیشتنێکی دەروونی گەشەسەندووی دانا کە مرۆڤەکان لە ناو گەردوونی کۆمەڵایەتی ودەروونی خۆیاندا دەڕوانن و لێکدانەوە بۆ شتەکانی دەوروبەر دەکەن.
ئەریکسن ئەزموونی ئەوەی کرد کە چۆن پرسیارەکانی (ئیدینتیتەت) پێناس ، سەربەخۆیی و پێکهاتنی ڕۆڵ لە بوارە جیاوازەکانی ژیاندا- خێزان، قوتابخانە و شوێنی کار- چەندین جار گرژی و ڕووبەڕووبونەوەی نوێیان بۆ ئەوهێنایە ئاراوە. ئەو گرنگیدانەی تەواوی ژیانی لەسەر گەشەکردن لەناو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، تێزە سەنتڕاڵەکەی لە قاڵب دا. ئەو پێی وایە کە گەشەکردن مۆدێلێک نییە بۆ یەک قۆناغ بچووک بکرێتەوە، بەڵکو پرۆسەیەکی بەردەوام و کاریگەری دەروونی- کۆمەڵایەتییە کە قەیران و دەرفەت و فەزیلەت(ئەخلاقیاتی باڵای) نوێ لە هەموو قۆناغەکانی ژیاندا دروست دەکات.
هەروەها ڕەخنەی لە چەسپاندنی چارەسەرە تاکەسییەکان لە چوارچێوەی کولتووری و مێژوویدا گرت، مۆدێلی ڕوونکردنەوەی تەنیا دەروونی ڕەگەزی زۆر تەسک بوو بۆ تێگەشتنی ئەو. بەڵکو ئەو جەختی لە گرنگی کارلێکە کۆمەڵایەتییەکان و نەرمو بەها کولتووری و واقیعی ژیانی تایبەتی تاک کردەوە.
ئەو ڕێبازە بیۆگرافییە دواتر لە ڕێبازە ئەزموونییەکەیدا ڕەنگدانەوەی هەبوو، ئەریکسن لە نزیکەوە لەگەڵ کەسانی پاشخانئاڕەزو گروپی تەمەن جیاوازو و بارودۆخی ژیانئامێزی جۆراوجۆردا کاری دەکرد. ئەو چاودێری ڕەوتی ژیانو گوزەرانی لە ناو خێزانەکان، قوتابخانەکان و شوێنە بیمارییەکان دەکرد، ئاماژەی بەوەدا کە چۆن وابەستەیی کۆمەڵایەتی و ژیاری پێک دەهێنن، چۆن سەربەخۆیی و دەستپێشخەریی تاک پەروەردە دەکرێن یان ڕێگریان لێدەکرێت، چۆن چاوەڕوانییەکانی کۆمەڵگا کاریگەرییان لەسەر گەشەسەندنی تاکەکەسی هەیەو دەکرێت بە بنیات و داڕوخانی کەسێتی کارلێکەر بن.
ئەریکسن ئەو ئاراستە پراکتیکییەی لە قۆناغەکانی ژیانی خۆیدا وێنا کردووە، کە هەریەکەیان پرسیارێکی ناوەندی و فەزیلەتێک(ئەخلاقێکی باڵا)یان لێدەکەوێتەوە. بۆ ئەریکسن ڕوون بوو کە سەرکەوتن یان شکست لە قۆناغێکدا نابێت بە گەشەگیری مرۆڤ سەیر بکرێت، بەڵکو ڕێڕەوەکانی ژیانی دواتر لە قاڵب دەدات و دەستنیشانی دەکات.
ئاسایش و دڵنیایی سەرەتای تەمەنی منداڵی کاریگەری لەسەر دروستبوونی ناسنامە لە تەمەنی هەرزەکاریدا هەیە، یەکسانی لە گەورەبوونی تەمەندا دەتوانێت یەکپارچەیی ژیانی دواتر بەهێز بکات.
لە کۆتاییدا چیرۆکی ژیانی ئەریکسن بەردەوامییەک ئاشکرا دەکات، ئەویش گەڕان بەدوای سەربەخۆیی، مەیلێک بەرەو ڕوانگەیەکی گشتگیر

بە تاک لەناو پێکەری کۆمەڵایەتیدا، نەوەکوو پاڵنانی مۆدێلی ڕوونکردنەوەو توێژینەوەکان تەنیا لەسەر بنەمای ڕەگەزی. بەم پێیە بیۆگرافیای ئێریکسن ڕەنگدانەوەی ئەو بیرەکە سەنتڕاڵە دەبێت کە گەشەکردن پرۆسەیەکی تەواوی ژیانییە و لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە لە قاڵب دراوە و قەیرانی نوێ و دەرفەتی فێربوونی نوێ و فەزیلەتی(ئەخلاقیاتی باڵای) نوێ لە هەموو قۆناغەکی ژیاندا دەهێنێتە ئاراوە.

تیۆری ئێریکسن و چەمکی بنەڕەتی و قۆناغەکانی ژیانی ڕاستەقینە

بیرەکەی سینتڕاڵی لای ئێریکسن ئەوەیە کە گەشەسەندنی مرۆڤ لە تەواوی تەمەنیدا بە قەیرانی دەروونی کۆمەڵایەتی تایبەتمەند دەورەدراوە. هەر قۆناغێک پرسیارێک دەخاتە ڕوو، کە چارەسەری سەرکەوتووانەی مۆڕاڵێکی باڵا دروست دەکات کە پشتگیری لە ژیانی یان لە قۆناغەکی دواتر دەکات. قۆناغەکان لەسەر یەکتر بنیات دەندرێن، بەڵام ئەزموونەکانی پێشووتر دەتوانن دەستکاری یان تەواوکەری نەخشەکانی دواتر بکەن. مۆڕاڵە باڵاکان وەک خاڵی دەستپێکی ئەرێنی بۆ ژیانی دواتر کارلێکەرو کاریگەردەبن لە کاتێکدا ڕووبوڕوبونەوەکان لە ئەگەری چارەسەرکردنی قەیرانەکان شکستیان پێبێت و زۆرجاریش دەتوانن ببن بە بەشیکی سەرەکی لە کێشە درێژخایەنەکانی مرۆڤدا.

هەشت قۆناغی گەشەی دەروونی-کۆمەلایەتی بە پێی ریزبەندی تیۆری ئیریکسۆن

١. متمانە بەرامبەر بە بێمتمانەیی (قۆناغی ٠-١ساڵ): پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کە ئایا جیهان وەک جێی متمانە ئەزموون دەکرێت؟ کۆرپەلە کاتێک ئەزموونی متمانە دەکات کە پێداویستییەکانی بە شێوەیەکی متمانەپێکراو دابین دەکرێن و هەست بە دڵنیایی و نزیکایەتی بکات. ئەزموونە ئەرێنییەکان وابەستەییەکی پارێزراو بەرەوپێش دەبەن؛ بەبێ بنیاتی متمانە، بێمتمانەیی بە کەسانی نامۆ و ژینگەی کۆمەڵایەتی دەتوانێت گەشە بکات.

٢. ئۆتۆنۆمی(سەربەخۆیی) بەرامبەر شەرمەزاری و گومان (قۆناغی١-٣ ساڵ): ئەم قۆناغە سەرنج دەخاتە سەر پرسی سەربەخۆیی. پێداویستییە سەرەتاییەکانی وەکوو خواردن و پۆشینی جل و بەرگ و لەبەرکردنی جل و بەرگ بە شێوەیەکی سەربەخۆ، یان گەڕان بەدوای ژینگەدا بە تەنیا، هێزی ئیرادە بەهێز دەکات. ڕەخنە یان سزای زیادەڕۆیی دەتوانێت ببێتە هۆی شەرمەزاری یان گومان و ڕێگری لە ئۆتۆنۆمی(سەربەخۆیی) کەسێتی بکات.

٣. دەستپێشخەری بەرامبەر بە تاوانباری (قۆناغی٣-٥ ساڵ): منداڵان

لە ڕێگەی ڕێگەڕان و گەڕانی چالاکەوە ئەوەی نوێ تاقی دەکەنەوە. هاندانی دوای سەرکەوتنەکان دەستپێشخەری بەرەوپێشچوون زیاد دەکات؛ شەرمەزارکردنی زۆر یان سزادان دەتوانێت تاوانباریی بنیات بکات و ڕێگری لە دەستپێشخەری بکات.

٤. توانایی بەرامبەر بە کەمتەرخەمی (قۆناغی ٦-١١ ساڵ): لە قوتابخانەدا، لەهاتوو و خاوەن تواناکان دەبنە جێگەی سەرنج. بەرپرچی ئەرێنی لەسەر ئەرکەکان و پڕۆژەکانی تاک و گروپ هەستی لەهاتوویی بەهێز دەکات؛ هەڵسەنگاندنە نادروستوو نەگەتیڤەکان دەتوانن هەستی کەمتەرخەمی پەروەردە بکەن ئەگەر پشتیوانی و هاندان بە تواناکان کەم بێت.

٥. سەرلێشێواوی ناسنامە بەرامبەر بە ڕۆڵ (قۆناغی هەرزەکاری): هەرزەکاران بەدواداچوون بۆ بەهاکان، پیشە و پلانەکانی ژیان دەکەن. ناسنامەیەکی ڕوون دەتوانێت ئاسانکاری بۆ پەیوەندییەکان و پلاندانانی ژیان بکات. بەبێ ئاراستەیەکی ڕوون، دەکرێت سەرلێشێواوی ڕۆڵ لە کۆمەڵگادا سەرهەڵبدات.

٦. ئینتیما بەرامبەر بە گۆشەگیری (قۆناغی سەرەتای تەمەن): دروستکردنی هاوبەشی و هاوڕێیەتی نزیک، پەیوەستی بە متمانە و ئامادەیی هەیە بۆ کرانەوە. ترس لە ئازاردان دەتوانێت ببێتە هۆی گۆشەگیری.

٧. بنیادنان بەرامبەر چەقبەستوویی (قۆناغی تەمەنی مامناوەند): دۆزینەوەی مانا لە ڕێگەی چاودێریکردن، ڕاهێنەرایەتیکردن، دایک و باوکایەتی، یان دەستپێشخەرییە کۆمەڵایەتییەکان. بەبێ ئەم خاڵە ئاراستەکردنە، وەستان لە بری گەشە دەتوانێت ڕووبدات.

٨. دەستپاکی بەرامبەر بە نائومێدی (قۆناغی تەمەنی پێگەیشتوو): ئاوڕدانەوە لە ژیانی مرۆڤ، قبوڵکردنی سنووردارکردن و هەستکردن بە دۆزینەوەی مانا. شکست یان ئامانجە بەدینەهاتووەکان دەتوانن بێهیوایی لێبکەوێتەوە؛ بیرکردنەوەیەکی سەرکەوتوو پەروەردەی پەلە حیکمەت دروست دەکات.

چۆن ئەریکسن یارمەتیدەرە لە ژیانی ڕۆژانەدا

لە سیستەمی پەروەردەدا دەتوانرێت سود لەو تیۆرە وەربگیرێت و مۆدێلەکە بەکاربهێنرێت بۆ داڕشتنی مەنهەجەکان کە وابەستەیی پێشوەختە، سەربەخۆیی، هاوکاری و ئەزموونی یەکگرتوو لە پۆلدا چالاک بکات. لە پەروەردەکردنی منداڵیدا ئەمە بە واتای قبوڵکردنی هەڵەکانە وەک پرۆسەیەکی فێربوون و شانسی گەشە؛ ستایشکردن دەبێت جەخت لەسەر پرۆسەکە بکاتەوە نەک ئاراستەکردنی دەرئەنجامەکان بە

بەهێزکردنی خۆکارایی. لە ڕاوێژکاری و کاری کۆمەڵایەتیدا، ڕێبازی ئێریکسن پشتگیری لە بونیادی ناسنامە دەکات لە کاتی هەرزەکاریدا و پەرەپێدانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە چوارچێوەی خێزاندا. لە ڕووی کلینیکیەوە(چارەسەرییەوە)، دەتوانرێت تێڕوانینەکانی بۆ تەواوی چارەسەریەکان پشتی پێببەسترێت. ئەو، دەستێوەردانەکانی دەوروبەر، ڕێڕەوی ژیانی جۆراوجۆر، جیاوازییە کولتوورییەکان و کارلێکی سەرچاوە تاکەکەسییەکان لەگەڵ هۆکارە ژینگەییەکان ل□ بەرچاو دەگرێتوو جەختیان لەسەر دەکاتەوە.

ڕەخنە و کۆنتێکستەکان

پرسی گشتگیری کولتووری قۆناغەکان و مۆڕاڵە باڵاکان خاڵێکی سەرەکی گفتوگۆی ڕەخنەگرانە. ڕێزبەندی هێڵی قۆناغەکان ناتوانێت بە شێوەیەکی گونجاو نوێنەرایەتی ڕێڕەوی ژیانی مرۆڤەکان بکات، بە تایبەتی لە حاڵەتەکانی بیۆگرافیای پەیوەست بە کۆچکردن(میگراسیۆن)، چەندین ناسنامە، یان ڕێڕەوی ژیانی ناتەقلیدی. لێکۆڵینەوەکانی ئەم دواییە جەخت لەسەر گرنگی فرە ناسنامە و لێکدانەوەی نەرم و نیان و وابەستە بە چوارچێوە بۆ قەیرانەکان دەکەنەوە. بۆیە بەکارهێنانی هاوچەرخ پێویستی بە هەستیاری کولتووری و گونجاندن لەگەڵ لێکدانەوە شانۆییەکان و ڕەچاوکردنی ڕێڕەوی ژیانی تاکەکەسی هەیە.

مۆدێلی ئێریکسن گەشەسەندنی کەسیی بە نزیکییەوە بە زەمینە کۆمەڵایەتییەکان□و□ و د□بەستێتەوە و خاڵە کۆنکرێتییەکانی لەنگەر بۆ پەروەردە، پەروەردەکردن و ڕاوێژکاری دابین دەکات. ڕوانگەی تەواوی بۆ ژیانێکی تەندروست، پشتگیری لە پراکتیکێکی گشتگیر دەکات، بەڵام دەبێت زیاتر ڕەچاوی جۆراوجۆری کولتووری و ڕێڕەوی ژیانی تاکەکەسی بکات. توێژینەوەکانی داهاتوو دەتوانن جەختێکی زیاتر لەسەر گونجانی فرە کولتوری، ئەزموونی کۆچکردن و ڕێڕەوی ژیانی گشتگیر بکەنەوە و ب□ پێی ئەو ئامرازە کردارەکان زیاتر پەرەپێبدەن.

جوتیار

ڕزگارکردنی کولتوور لە خراپی و نزمی لە ڕێگەی گەشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی و پێشخستنی کارایی ڕەخنەیی و گفتوگۆی عەقڵانی.. ‏و . لە عەرەبیەوە: یاسین لەتیف

‏پێشەکی

‏"فەلسەفە عەقیدە نییە، بەڵکو چالاکییە."

‏ ماتیۆ لیپمان

‏‏کولتووری هاوچەرخ بەدەست قەیرانێکی قوڵەوە دەناڵێنێت کە بە "نزمیی کولتووری" یان "سەردەمی هیچو پووچێتی" دەناسرێت، ئەمەش دیاردەیەکە ب□ ب□□اوبوونەوەی بەرھەمی ڕووکەشیی بەکاربەر، پووچیی میدیایی و ڕووکەشبوونی هزری لەژێر سێبەری باڵادەستیی ئابووریی دیجیتاڵی و زیرەکیی دەستکرددا دەناسرێتەوە. تیۆدۆر ئەدۆرنۆ لە "پیشەسازیی کولتوور" (١٩٤٧)دا وا وەسفی دەکات کە بریتیە لە "بەرھەمهێنانێکی کولتووریی یەکخراو کە توانای بیرکردنەوەی سەربەخۆ لە مرۆڤ دەسەنێتەوە"، لە کاتێکدا جان بۆدریار لە "لێکچواندن و لاساییکردنەوە" (١٩٨١)دا وەک "زیادەڕەوی لە واقیعیبوون و واقیعێکی لەڕاد□ بەدەر" دەیبینێت ک□ ش□و□نی ڕەسەنایەتی دەگرێتەوە. ئامانجی ئەم توێژینەوە ئەکادیمییە پێشنیارکردنی مۆدێلێکی ڕزگارکەری سێ ڕەهەندییە: گەشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی وەک ئامرازێک بۆ گەڕاندنەوەی قوڵایی، پەرەپێدانی کارایی ڕەخنەیی وەک چەکێک دژی ڕووکەشبوون، و گفتوگۆی عەقڵانی وەک میکانیزمێک بۆ بنیاتنانەوەی پەیوەندیی مرۆیی. لەمەشدا پشت بە تیۆرییەکانی هابرماس (کردەی پەیوەندی)، فۆکۆ (مەعریفە-دەسەڵات)، و گادامێر (هێرمەنۆتیکا) دەبەستین، لەگەڵ گرتنەبەری نزیکبوونەوەیەکی (دیداکتیکی) یان زانستی فێر کردن بۆ جێبەجێکردنی ئەم مۆدێلە لە پەروەردە و کۆمەڵگەدا. توێژینەوەکە دابەش بووە بەسەر شیکردنەوەی "نزمی"دا، پاشان هەر یەک لە سێ ڕەهەندەکە، دواتر بەراوردکاری و جێبەجێکردنە دیداکتیکییەکان،

لەگەڵ نموونەی مێژوویی و هاوچەرخ. چۆن لە ڕۆژی جیهانییەکەیدا، ژیانێکی نوێ بە بەر فەلسەفەدا بکەینەوە؟

- (شیکردنەوەی دیاردەی نزمیی کولتووری)

- نزمی تەنها بریتی نییە لە لاوازیی کوالیتی، بەڵکو سیستمێکی کولتوورییە کە "کاڵای کولتووری"ی خێرا-بەکاربردن بەرهەم دەهێنێت.

تایبەتمەندییەکانی

- ڕووکەشکردن: کورتکردنەوەی شتە ئاڵۆزەکان بۆ شتی سادە (وەک: "ڤیدیۆ کورتەکان" لە تیکتۆک).
- دووبارەکردنەوە: بەرهەمهێنانەوەی نموونەکان بەبێ داهێنان (وەک: بەرهەمهێنانەوەی فیلمەکانی هۆلیوود).
- بەکاربەری: بەستنەوەی بەها بە بڵاوبوونەوەوە نەک بە قوڵایی (کولتووری قوتووبەندکراو).
- هۆکارەکانی: هەژموونی بازاڕ (ئەدۆرنۆ)، لەدەستدانی هالە (واڵتەر بنیامین)، و "مردنی نووسەر" کە بە هەڵە تێگەیشتراوە (بارت).
- دەرەنجامەکانی: داخورانی ناسنامە، بڵاوبوونەوەی نەزانیی بێ ئەنقەست و ، هەرەسهێنانی گفتوگۆی گشتی.

- (ڕەهەندی یەکەم: گەشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی وەک ئامرازێک بۆ قوڵایی)

- بیرکردنەوەی فەلسەفی بریتییە لە "پرسیارکردنی مەنهەجی دەربارەی واتا و بنەماکان" (هایدگەر). کولتوور بنیات دەنێتەوە لە ڕێگەی
- ئیشکالییەت: گۆڕینی "زانیاری" بۆ "پرسیار" (وەک: لە "زیرەکیی دەستکرد چییە؟"ـەوە بۆ "واتای ئەوەی مرۆڤ زیرەک بێت چییە؟").
- دیالەکتیک: بنیاتنانی مەعریفە لە ڕێگەی دژایەتییەوە (هیگڵ).
- تێڕامان: بەرەنگاربوونەوەی خێرایی بە وەستان (ئەرستۆ: تیۆری وەک ژیانێکی تێڕاماناوی).
- لە ڕووبەڕووبوونەوەی نزمیدا، فەیلەسوف وەرگر لە بەکاربەرەوە دەگۆڕێت بۆ بەرهەمهێنەری واتا. نموونە: هەڵمەتی "فەلسەفە بۆ منداڵان" (ماتیۆ لیپمان) کە زیادبوونی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی بە ڕێژەی ٤٠٪ لەنێو منداڵاندا سەلماند.

- (ڕەهەندی دووەم: پەرەپێدانی کارایی ڕەخنەیی وەک چەکێک دژی ڕووکەشبوون)

- کارایی ڕەخنەیی بریتییە لە "توانای هەڵوەشاندنەوەی گوتارە باڵادەستەکان و بنیاتنانەوەیان" (فۆکۆ). ئەمانە لەخۆ دەگرێت:
- شیکردنەوەی ڕەخنەیی: ئاشکراکردنی ئایدۆلۆژیای شاراوە (مارکس: "هۆشیاریی ساختە").
- ڕەخنە لەخۆگرتن: پێداچوونەوە بە گریمانەکانی تاک (کانت: "بوێریی زانین").

‏فرەیی: قبوڵکردنی ڕا دژبەیەکەکان ب□ بێ سڕینەوە (ئەدۆرنۆ: “بیرکردنەوەی نەرێنی”).

‏ئامرازەکانی: تیۆریی ڕەخنەی کولتووری، شیکردنەوەی گوتار (ڤان دایک). لە سیاقی دیجیتاڵیدا، توانای بەرەنگاربوونەوەی “بڵقەکانی پاڵاوتن” (Filter Bubbles) دەبەخشێت لە ڕێگەی ئامرازگەلێکی وەک “ڕێبەری ئاشکراکردنی ساختە”.

‏(ڕەهەندی سێیەم: گفتوگۆی عەقڵانی وەک میکانیزمێک بۆ پەیوەندیی ڕەسەن)

‏گفتوگۆی عەقڵانی بریتییە لە “کردەی پەیوەندیی خاڵی لە شێواندن” (هابرماس لە تیۆریی کردەی پەیوەندیدا، ١٩٨١). ئەمانە دەخوازێت:

□ با بەتیبوون: پشت بەستن بە بەڵگەکان نەک سۆز.

‏گشتگیری: بەشدارپێکردنی هەموو دەنگەکان (لەوانەش پەراوێزخراوەکان).

‏کراوەیی: قبوڵکردنی ئەگەری گۆڕان (گادامێر: “تێکەڵبوونی ئاسۆکان”).

‏لە سەردەمی “پاش-ڕاستی”دا، گفتوگۆ متمانەی گشتی بنیات دەنێتەوە. نموونە: کۆ□ بەندەکانی “قاوەخانەی فەلسەفی” لە فەرەنسا، کە لە ساڵی ١٩٩٢ــەوە هەزاران بەشداربووی لە گفتوگۆی قوڵدا کۆکردۆتەوە.

‏(بەراوردکاری لە نێوان سێ ڕەهەندەکەدا)

‏ئەگەر بەراوردێک لە نێوان سێ ڕەهەندەکەدا بکەین، دەبینین ئامانجی سەرەکیی ئەو بنەما تیۆرییەی کە پشتی پێ دەبەستێت، ئەوەیە کە جێبەجێکردن دژی “نزمی کولتوری”، گەڕاندنەوەی قوڵایی و واتا بە بیرکردنەوەی فەلسەفی دەبەخشێت، ئەمەش هەریەک لە هایدگەر، هیگڵ و ئەرستۆ نوێنەرایەتی دەکەن . هەروەها کارایی ڕەخنەیی یارمەتیدەرە بۆ گۆڕینی بەکاربردن بۆ تێڕامان و هەڵوەشاندنەوەی گوتارە ساختەکان، کە هەریەک لە فۆکۆ، کانت و ئەدۆرنۆ نوێنەرایەتی دەکەن و دەبێتە هۆی ئاشکراکردنی چەواشەکاریی میدیایی. هەرچی گفتوگۆی عەقڵانییە، هەوڵی بنیاتنانی سازانێکی پەیوەندی دەدات و دەخوازێت بەڵگە بخاتە شوێنی هاوارکردن، کە هەریەک لە هابرماس، گادامێر و پۆڵ ڕیکۆر نوێنەرایەتی دەکەن. ‏

‏بەگشتی، تەواوکاریی هەر سێ ڕەهەندەکە: گەشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی، بەکارهێنانی کارایی ڕەخنەیی و پشت بەستن بە میکانیزمی گفتوگۆی عەقڵانی، “سێگۆشەی ڕزگارکردنی کولتووریی هەنووکەیی” پێکدەهێنن، چونکە: بیرکردنەوە ناوەڕۆک دابین دەکات، ڕەخنە پاکی دەکاتەوە، گفتوگۆش ب□□اوی دەکاتەوە.

‏(نزیکبوونەوەی دیداکتیکی یان”زانستی وانە وتنەوە”: جێبەجێکردنە پڕاکتیکییەکان لە پەروەردە و کۆمەڵگەدا)

‏مۆدێلەکە تێکەڵ بە پرۆگرامەکانی خوێندنی فرەئاست دەکرێت:
‏لە خوێندنی بنەڕەتیدا:
‏بەرنامەکانی “فەلسەفە بۆ منداڵان” (لیپمان): سازدانی دانیشتنی هەفتانە بۆ گفتوگۆکردنی پرسگەلێکی وەک “جوانی چییە؟” ل□ب□ری تەڵقینکردن.
‏یارییە ڕەخنەییەکان: “یانەکانی مشتومڕ” (Debate) بۆ ڕاهێنان لەسەر بەڵگەهێنا نەوە.
‏لە خوێندنی زانکۆدا:
‏بابەتەکانی “ڕەخنەی کولتووریی دیجیتاڵی”: شیکردنەوەی پلاتفۆرمەکانی وەک نێتفلێکس (Netflix) بە بەکارهێنانی ئامرازەکانی فۆکۆ.
‏پڕۆژەی گفتوگۆیی: “گفتوگۆی فرەپسپۆڕی” لە نێوان کۆلێژەکانی زانست و هونەردا.
‏لە کۆمەڵگەدا:
‏پلاتفۆرمە دیجیتاڵییەکان: “کۆڕبەندەکانی فەلسەفە لەسەر ئینتەرنێت” ب□ پێی ڕێسا هابرماسییەکان.
‏هەڵمەتی گشتی: “هەفتەی گفتوگۆی نیشتمانی” بۆ تاوتوێکردنی پرسگەلێکی وەک گۆڕانی کەشوهەوا بە شێوەیەکی عەقڵانی.
‏بەکارهێنانی هونەرەکان: شانۆگەریی کارلێککار (Interactive) کە نزمی بەرجەستە دەکەن و شیکاری دەکەن (وەک شانۆی برێخت).
‏هەڵسەنگاندنی کارایی: ڕاپرسییەکانی پێش/پاش، شیکردنەوەی گوتار، پێوانەکردنی نیشاندەرەکانی وەک “ئاستی ڕووکەشبوونی میدیایی” (نیشاندەری نەهێشتنی نەخوێندەواریی میدیایی).
‏توێژینەوەی دۆخ: ئەزموونی “ڕزگارکردنی کولتوور” لە بەڕازیل (٢٠٢٢-٢٠٢٤)
‏لە پڕۆژەی وەزارەتی کولتووری بەڕازیلیدا، مۆدێلەکە لەسەر ٥٠ قوتابخانە جێبەجێ کرا:
‏قۆناغی ١: ڕاهێنان بە مامۆستایان لەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی.
‏قۆناغی ٢: وۆرکشوپی ڕەخنەیی بۆ شیکردنەوەی میدیای جەماوەری.
‏قۆناغی ٣: کۆڕبەندی گفتوگۆیی مانگانە.
‏دەرەنجامەکان (ڕاپۆرتی یونسکۆ ٢٠٢٤): کەمبوونەوەی بەکاربردنی “ناوەڕۆکی ڕووکەش” بە ڕێژەی ٥٢٪، بەرزبوونەوەی بەشداریکردن لە چالاکییە کولتووریییە قوڵەکاندا بە ڕێژەی ٦٨٪.

‏کۆتایی

‏فەلسەفە بریتییە لە گفتوگۆیەکی درێژخایەن لە نێوان کەسانێکی جیاوازدا، کە بەدوای چارەسەری بەشەکیدا دەگەڕێن بۆ کێشە

بنەڕەتییەکانی مرۆڤ.
- (ماتیۆ لیپمان)
ڕزگارکردنی کولتوور لە نزمی، خۆشگوزەرانییەکی هزری نییە، بەڵکو پێویستییەکی بوونگەرایییە (وجوودییە) لە سەردەمی ئامێردا. لە ڕێگەی گەشەپێدانی بیرکردنەوەی فەلسەفی و ، پەرەپێدانی کارایی ڕەخنەیی و بەهێزکردنی گفتوگۆی عەقڵانییەوە، گەڕاندنەوەی ڕۆڵی مرۆڤ وەک "بوونەوەرێکی بیرکەرەوە" نەک وەک بەکاربەرێک. ئەم مۆدێلە سنووری تیۆری تێدەپەڕێنێت بۆ ئەوەی ببێتە بەرنامەیەکی کردەیی، کە دەکرێت لەسەر ئاستی نیشتمانی پەیڕەو بکرێت. ڕاسپاردە دەکرێت بۆ دامەزراندنی "ناوەندی نیشتمانی بۆ ڕزگارکردنی کولتووری" و ئەنجامدانی توێژینەوەی درێژخایەن دەربارەی کاریگەریی ئەم نزیکبوونەوەیە لەسەر ناسنامەی بەکۆمەڵ لە سەردەمی زیرەکیی دەستکرددا. ئاخۆ تا چەند کولتوور لە ڕێگەی بکەر و دامەزراوەکانییەوە، یارمەتیدەر دەبێت بۆ درەوشاندنەوەی فەلسەفە؟

د. **زوهێر ئەلخوەلیدی** – انفاس نت – ١٣ی کانوونی یەکەمی ٢٠٢٥

ڕۆڵی چین لە هەرێمی کوردستان.. هەڵۆ حەسەن

شرۆڤەکانی ئەم دواییە لەسەر بوونی چین لە هەرێمی کوردستان، چین وەك ئەوەی بە هێمنی فەزا داگیرکەر و کاریگەریی بە شێوەیەکی نەبینراو فراوانتر دەکات و وەك هەڕەشەیەکی بێدەنگ و نزیك پێشڕەوی دەکات وێنا دەکرێت. لەم چوارچێوەدانەدا، چین چیتر وەك دەوڵەتێك دەرناکەوێت کە لە ڕێگەی بەرژەوەندییە ناسراوەکان و سیاسەتی شەفافەوە کاردەکات، بەڵکو وەك هێزێکی سێبەر دەردەکەوێت- کە هەموو ئەنجومەنێك تەڵەیە، هەموو ئاڵوگۆڕێك فۆرمێکە لە کۆکردنەوە و هەموو دەستپێشخەرییەکی کولتووری ستراتیژییەکی شاراوەیە،لە ڕووی شیکارییەوە ئەم وێناکردنە چەواشەکارییە. تا ڕادەیەکی زۆر لە گوتاری ڕکابەریی زلهێزەکانی ڕۆژئاوا قەرزکراوە، نەك لە واقیعی هەرێمی کوردستان یان لە ڕەفتاری ڕاستەقینەی چین لەسەر زەویدا.

کۆمەڵەی شورای مەزن

سەرچاوەیەکی ناوەندیی هەڵە تێگەیشتن پەیوەندی بە کۆمەڵەی " شورای مەزن "ەوە هەیە.کە نە ئەنجومەنێکی سیاسییە و نە دەزگایەکی بڕیاردەرە، نە وەك قۆڵێکی دامەزراوەیی هیچ دەوڵەتێکی بیانی کاردەکات. تۆڕێکە لەسەر شێوازی خوێندکارانی پێشوو کە لە تاکەکانی هەرێمی کوردستان پێکهاتووە کە پێشتر بەشداریيان لە بەرنامەی ڕاهێنان، سیمینار، یان سەردانی ئاڵوگۆڕکردن لە چین کردووە، ناوی کۆمەڵەکە ل□ "ش□ورای مەزن" وە وەرگیراوە کە یەکێکە لە هێما مێژوویی و کولتوورییە ناسراوەکانی چین و جیهان. سەرلێشێواوی بەشێکی بەهۆی سەریەککەوتنی زمانەوانییەوە سەریهەڵداوە: کۆمەڵەکە "شورای مەزن" دەتوانرێت بە هەڵە پەیوەست کراوە بە "ئەنجومەن" یان دەسەڵاتی فەرمی. ئەم ڕێکەوتە ماناسازییە بووەتە هۆی ئەوەی کە لێکدانەوەی زیادەڕەوی تێدا بکرێت کە هێمای کولتووری هەڵئاوسێنێت بۆ مەبەستی سیاسی، ئەم جۆرە هەڵاوسانە چەواشەکارانەیە. تۆڕە کولتوورییه□کان دەبێ بەو شێوەیە هەڵسەنگێندرێن کە هەن، نەك بگۆڕدرێن بۆ ناوەندی دەسەڵاتی خەیال□ی.

چین لە هەرێمی کوردستان

زۆرێك لەو ڕەخنانەی کە ئاراستەی چین دەکرێن، لەسەر تەماحە سیاسی یان ئەمنییەکانی چەواشەکارین و چاوپۆشی لەوە دەکەن کە بە شێوەیەکی بەرجەستە لەسەر زەوی ڕوویانداوە. لە واقیعدا، بەشداریکردنی چین لە هەرێمی کوردستاندا بە شێوەیەکی سەرسەختانە مەدەنی و گەشەپێدان و خەڵك سەنتەری بووە- نەك ستراتیژی و سەربازی

بوارە کۆنکرێتیەکانی بەشداریکردنی چین بریتین لە:

پڕۆگرامی ڕاهێنان و سکۆلەرشیپ بۆ خوێندکاران و ڕۆژنامەنوسان، و پیشەگەرەکانی هەرێمی کوردستان.

ئاڵوگۆڕی گەنجان و ئەکادیمی و کولتووری بە ئامانجی لێکتێگەیشتنی یەکتر.

پارکی دۆستایەتی چین کە لە ڕێگەی بەخشینەکانی کۆمپانیا چینییەکانەوە وەك فەزای گشتی بۆ کۆمەڵگا ناوخۆییەکان دروستکراوە.

بەشداریکردنی کۆمپانیا چینییەکان لە پەرەپێدانی ژێرخانی ئابووری، بەرهەمهێنانی چیمەنتۆ، و پڕۆژەکانی وزەی نوێبووەوە، کە هەموویان لە چوارچێوەی یاسایی و ڕێکخراوەیی ناوخۆیی□دا ئەنجام دەدرێن.

ئەم چالاکییانە مەرجدارێتی سیاسی و هەناردەکردنی ئایدیۆلۆژی و دەستوەردان لە حوکمڕانی ناوخۆیی لەگەڵدا نەبووە. ئەوان ڕەنگدانەوەی هاوکارین نەك کۆنترۆڵکردن.

چین چەتری ئەمنی لە هەرێمی کوردستان دابین ناکات. سەربازەکان جێگیر ناکات و پێکهاتەی هەواڵگری بەڕێوە نابات و بیناسازی ئەمنی ناوچەیی لە دانارێژێت. ئاسایش لە هەرێمدا لە بنەڕەتدا گەرەنتیکراوە لەلایەن ئەمریکا و هاوپەیمانەکانیەوە. ئەم واقیعە بەهۆی بەشداریکردنی کولتووری و ئابووری چینەوە مەترسی لەسەر نییە، هیچ شتێکی مشتومڕاوی لەبارەی دانانی بە کێبڕکێی ستراتیژی نێوان ئەمریکا و چین نییە؛ ڕاستییەکی دامەزراو و جێگیرە لە پەیوەندییە نەودەوڵەتییە هاوچەرخەکاندا. هەڵەکە لە هەڵئاوسانی ئەم ڕکابەرییە لە سەرانسەری هەموو دۆمەینەکاندا و پرۆژەکردنی میکانیکی لەسەر هەرێمی کوردستان- گۆڕینی هەموو ئاڵوگۆڕێکی ئەکادیمی یان پڕۆژەیەکی ئابووری بۆ سەنگەرێکی گریمانەکراو.

بەشداریکردنی چین بە شێوەیەکی بەرچاو لە ڕێگەی هێزی نەرمەوە کاردەکات: گفتوگۆ، بازرگانی، ئاڵوگۆڕی پیشەیی و کارلێکی کولتووری. هێزی نەرم لە ڕێگەی ڕاکێشان و بەشداری خۆبەخشانە کاردەکات نەك ناچارکردن، ئەگەر دەسەڵاتی نەرم بە تەنیا بەس بووایە بۆ بەرهەمهێنانی هەژموونی سیاسی، دەیان ساڵ بەشداریکردنی ڕۆژئاوایی لە بواری پەروەردەیی، کولتووری، میدیایی و کۆمەڵگەی مەدەنیدا لە سەرانسەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، هەژموونێکی بێ ڕکابەری لە هەموو شوێنێکدا بەدوای خۆیدا دەهێنا. واقیع بە ڕوونی ئەم گریمانەیە پووچەڵ دەکاتەوە. کوردستان خۆی وەك بەڵگە وەستاوە: سەرەڕای بەرکەوتنی قووڵی بە هێزی نەرمی ڕۆژئاوایی- ڕاگەیاندن، پەروەردە، بودجە، سکۆلەرشیپ و هاوبەشی- لە ڕووی سیاسییەوە نەبووەتە ژێردەستەی ڕۆژئاوا، پێشنیاری ئەوەی کە کۆمەڵگای کوردی لەناکاو لە ڕێگەی پەیوەندی لەگەڵ چین بێ بەرگری دەبێت، هۆشدارییەك نییە سەبارەت بە چین؛ دەربڕینی بێمتمانەنەییە بە توانای فیکری و سیاسی و دامەزراوەیی کورد، تایبەتمەندییەکی دیاریکەری نووسینی ئەم دواییەی دژە چین، وێناکردنی چینە نەك وەك ئەکتەرێکی کۆنکرێتی خاوەن بەرژەوەندییە دیارەکان، بەڵکو وەك هەڕەشەیەکی جنۆکەیی- لە هەموو شوێنێکدا، نەبینراو و لێپرسینەوە نەکراو. ئەمە شیکاری نییە؛ ئەوە ئەفسانەسازییە، ئەو دەوڵەتانەی کە بەدوای زاڵبووندا دەگەڕێن، بە شێوەیەکی نەبینراو کار ناکەن. مەرجەکان دەسەپێنن، دەرئەنجامەکان دیکتە دەکەن، هێز بڵاودەکەنەوە و پەنجەمۆرێکی هەڵە نەکراو بەجێدەهێڵن. چین لە هەرێمی کوردستان هیچ کام لەمانە ناکات. چالاکییەکانی گشتین، دامەزراوەکانی دەناسرێنەوە و ڕێککەوتنەکانی فەرمین. ئەم خەریکبوونانە دەتوانرێت مشتومڕیان لەسەر بکرێت، ڕێکبخرێن، یان ڕەتبکرێنەوە- بەڵام وێناکردنیان وەك هەڕەشەیەکی نەبینراو واقیع دەشێوێنێت، ئەم گۆڕانەوەیەی “چین وەك

جنۆکە” ڕاستەوخۆ لە دڵەڕاوکێ ستراتیژییەکانی ڕۆژئاوا سەبارەت بە گۆڕانکارییەکانی دەسەڵاتی جیهانی هاوردە دەکرێت. گوزارشت لە ترسی دەرەکی دەکات نەك واقیعی سەرزەوی لە هەولێر یان سلێمانی، بنەمایەکی سەرەکی سیاسەتی دەرەوەی چین دەستوەرنەدانە لە کاروباری سیاسی ناوخۆیی. چین پارە بۆ بزووتنەوەکانی ئۆپۆزسیۆن نادات و داوای چاکسازی سیاسی ناکات و مۆدێلی ئایدیۆلۆژی هەناردن□ ناکات. پێویست ناکات هاوبەشەکان سیستەمی سیاسی یان جیهانبینی خۆی بگرنەبەر، ئەوەی چین پێشکەشی دەکات- بە تایبەتی لە ڕێگەی بەرنامەکانی ڕاهێنان و ئاڵوگۆڕەوە- هاوبەشکردنی ئەزموونە نەك گۆڕانکاری ئایدیۆلۆژی. ستراتیژییەکانی گەشەپێدان، مۆدێلی کەمکردنەوەی هەژاری و پراکتیکەکانی کارگێڕی وەك وانە دەخرێنەڕوو نەك وەك عەقیدە..

تایوان و شینجیانگ و تبت

زۆرجار مشتومڕەکان فراوان دەبن بۆ پرسە نێودەوڵەتییە هەستیارەکان، کە پێویستیان بە ڕوونکردنەوە هەیە نەك دروشم

یەك چین وەك بنەمای یاسایی

لە ڕوانگەی یاسای نێودەوڵەتییەوە، بنەمای یەك چین دروشم و پەسەندکردنی سیاسی نییە؛ ئەو بنەما یاساییە پێکهاتەییەیە کە سەروەری چین لەسەری دانپێدانراوە لە ئاستی نێودەوڵەتیدا،سیستەمی نەتەوە یەکگرتووەکان ناوەندی ئەم بناغەیە. بڕیارنامەی کۆبوونەوەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان 2758 (1971) دووپاتی کردەوە کە کۆماری گەلی چین تاکە نوێنەری شەرعی چینە لە نەتەوە یەکگرتووەکان. ئەم بڕیارنامەیە پێگەیەکی نوێی دروست نەکرد؛ هەڵوێستی یاسایی نێودەوڵەتی پشتڕاستکردەوە کە یەك چین و یەك حکومەتی دانپێدانراوی نێودەوڵەتی نوێنەرایەتی دەکات. لەو کاتەوە تایوان نە ئەندامێتی نەتەوە یەکگرتووەکانی هەبووە و نە پێگەی سەروەری دانپێدانراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، زۆرینەی ڕەهای دەوڵەتەکان پەیوەندی دیپلۆماسی لەگەڵ پەکین دەپارێزن- بە ڕوونی دان بەوەدا دەنێن کە کۆماری گەلی چین تاکە نوێنەری شەرعی چینە. یاسای نێودەوڵەتی قورسایی یەکلاکەرەوە دەخاتە سەر ئەو جۆرە دانپێدانانە بەکۆمەڵانە، لە چوارچێوەی ئەم چوارچێوە یاساییەدا:

تایوان بەپێی یاسا نێودەوڵەتییەکان وەك بەشێك لە چین مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت،تبت و شینجیانگ ناوچەکانی ناوخۆی چینن کە هیچ پێگەیەکی یاسایی نێودەوڵەتییان وەك قەوارەی جیاواز نییە. هیچ

دەزگایەکی نەتەوە یەکگرتووەکان، دادگایەکی نێودەوڵەتی، یان دەوڵەتێکی دانپێدانراو ،بە هەمان شێوە، باسەکانی شینجیانگ و تبت زۆرجار تەنیا لەسەر تۆمەتەکانە و لە هەمان کاتدا دەرئەنجامە پێوانەکراوەکانی گەشەپێدان پشتگوێ دەخەن. لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا هەردوو هەرێمەکە پێشکەوتنی بەرچاویان لە ژێرخانی ئابووری، پەروەردە، چاودێری تەندروستی، کەمکردنەوەی هەژاری و تەمەنی چاوەڕوانکراودا بەخۆیەوە بینیوە. دانان بەم پێشهاتانە، مشتومڕ بەدەنگ ناکات؛ هاوسەنگی دەگەڕێنێتەوە،بۆیە پرەنسیپی یەك چین وەك لەنگەری یاسایی کاردەکات کە تایوان و تبت و شینجیانگ لە چوارچێوەی یەك چوارچێوەی سەروەریدا یەکدەخات. هەر شیکارییەکی جددی کە بە جیا مامەڵە لەگەڵ ئەم پرسانەدا بکات لە کاتێکدا ئەم بناغەیە پشتگوێ بخات، لە یاسای نێودەوڵەتی جیا دەبێتەوە و بە گێڕانەوەی سیاسی و چەواشەکاری جێگەی دەگرێتەوە،لە ڕووی یاساییەوە یەك چین هەیە، کە لە ئاستی نێودەوڵەتیدا کۆماری گەلی چین نوێنەرایەتی دەکات. هەموو مشتومڕەکانی تر لە چوارچێوەی ئەو چوارچێوە دامەزراوەدا ڕوودەدەن- نەك لە دەرەوەی ئەوەی لە زۆرێك لە نووسینە هاوچەرخەکانی دژە چینەوە سەرهەڵدەدات، تەقلیدییە نەك شیکاری سەربەخۆ. زمانی “چین داگیرمان دەکات” ڕاستەوخۆ لە ئەدەبیاتی ستراتیژی ڕۆژئاواوە هەڵدەگیرێت کە بە ڕکابەری دەسەڵاتە گەورەکان داڕێژراون، نەك لە بیرکردنەوەی ستراتیژیی کوردییەوە،ستراتیژی ڕاستەقینە پێویستی بە دوورییەکی ڕەخنەگرانە هەیە لە هەموو هەژموونەکان- سەربازی، ئابووری و ڕۆشنبیری بە هەمان شێوە. دووبارەکردنەوەی گێڕانەوەی هەڕەشەی قەرزکراو، کوردستان ناپارێزێت؛ تەنها عەدەسەیەکی دەرەکی بە عەدەسەیەکی تر دەگۆڕێت،چین جنەکە نییە. زلهێزێکی جیهانییە کە لە ڕێگەی دیپلۆماسی و خەریکی ئابووری و هێزی نەرمەوە بەدوای بەرژەوەندییەکانیدا دەگەڕێت- بەبێ ئامادەیی سەربازی، هەناردەکردنی ئایدیۆلۆژی، یان مەرجی سیاسی لە هەرێمی کوردستاندا. ئەم واقیعە لە ڕێگەی ڕێکخستن و چاودێری دامەزراوەییەوە بەڕێوە بچێت نەك لە ڕێگەی ترس و دڵەڕاوکێ و پارانۆیا،ئایندەی کوردستان بە ئاڵوگۆڕی کولتووری یان ئەنجوومەنی ئەکادیمی یەکلایی نابێتەوە، بەڵکو بە بەهێزی دامەزراوەکانی و کوالیتی حوکمڕانییەکەی و متمانەی بە حوکمدانی ستراتیژی خۆی یەکلایی دەبێتەوە.

هەڵۆ حەسەن

تبت و کورد، مێژووی بەراوردکاریی سەرکوتکردن.. ئاگری قادر*

سەرەڕای مەودای جوگرافیای بەرفراوانی نێوان تبت و کوردستان، ڕێڕەوی مێژوویی هەردوو گەل، شێوازە قووڵە بەراوردکراوەکانی کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت، سەرکوتکردن و بەرخۆدان. ئەم لێکچوونانە بەڕێکەوت نین؛ ئەوان لە چۆنێتی مامەڵەکردنی دەوڵەتە ناوەندییە مۆدێرنەکان لەگەڵ ناوچە جیاوازەکانی کولتووری، جەختکەرەوەی سیاسی و ناوچە گرنگەکانی خاکیدا سەرهەڵدەدەن، یەکخستنی بە زۆر و پرسی شەرعیەت، تبت لە کۆماری گەلی چین لە سەرەتای ساڵانی ١٩٥٠دا هاوتەریبە لەگەڵ یەکخستنی ناوچە کوردییەکان لە دەوڵەتە مۆدێرنەکانی عێراق، تورکیا، ئێران و سوریا دوای داڕمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. لە هەردوو حاڵەتەکەدا، دەسەڵاتی دەوڵەت لە ڕێگەی هێزی سەربازی و چوارچێوەی یاساییەوە سەپێندرا کە ئیدیعای شەرعیەت دەکرد بەبێ ڕەزامەندی مانادار لەلایەن هەردوو گەلەوە، هەروەك چۆن پێکین یەکگرتنی تبت وەك “ڕزگارییەکی ئارام” لە چوارچێوەیەکدا دادەنێت، حکومەتە یەك لە دوای یەکەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، کۆنترۆڵی خۆیان بەسەر کوردستاندا ڕەواي پێدا وەك پێویستی بە یەکێتی نەتەوەیی و یەکپارچەیی خاك. لە هەردوو باردا، ناکۆکی وەك جیابوونەوە یان خیانەت پێناسەکرایەوە.

دەربەدەری وەك ستراتیژییەکی سیاسی

دەربەدەریی “دالای لاما” دوای ڕاپەڕینی لاسا لە ساڵی ١٩٥٩دا ئاوێنەیەکی ئاوارەیی زۆرەملێ و دەربەدەری سەرکردە سیاسی و ڕۆشنبیران و چالاکوانانی سیاسیی کوردە بە درێژایی سەدەی بیستەم، دەربەدەری لە هەردوو حاڵەتەکەدا دوو مەبەستی هەبوو: لابردنی سەرکردایەتی هێمادار لە نیشتمان و لاوازکردنی بەرخۆدانی ڕێکخراو. بەڵام دەربەدەریش هەردوو هۆکارەکەی بە نێودەوڵەتی کرد، گۆڕینی بۆ پرسی مافی مرۆڤی جیهانی نەك تەنیا بابەتی ناوخۆیی، چین ناوچەی ئۆتۆنۆمی تبت وەك بەڵگەیەك بۆ خۆبەڕێوەبەری دەخاتەڕوو،

هەروەك چۆن دەوڵەتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست لە مێژوودا ئۆتۆنۆمی سنووردار یان هەمایان بۆ ناوچە کوردییەکان بەرەوپێش برد. بەڵام لە پراکتیکدا، سەربەخۆیی لە هەردوو حاڵەتەکەدا بە خیانەت پێناسەکراوە، پێش ساڵی 1991، ئۆتۆنۆمی بەڵێندراو بە کوردەکانی عێراق بە شێوەیەکی سیستماتیکی لەلایەن بەغداوە تێکدرا، کە لە هەڵمەتی سەربازیدا گەیشتە لوتکە بە هەمان شێوە، سەربەخۆیی تبت لەلایەن پارتی کۆمۆنیستی چینەوە پێناسە کراوە، کە دەسەڵاتی ڕاستەقینە بە ناوەندگیری دەمێنێتەوە و ناکۆکییەکان بە تاوان دەزانرێت. ئەم مۆدێلانە سەربەخۆیی نەك وەك مافێك ئاشکرا دەکەن، بەڵکو وەك ئامرازێکی کارگێڕی بۆ کۆنترۆڵکردن، هەڵمەتی ئەنفال لە کۆتایی هەشتاکان وەك یەکێك لە توندڕەوترین نموونەکانی سزای بەکۆمەڵ دژی گەلی کورد — لەسێدارەدانی بەکۆمەڵ، لەناوبردنی گوندەکان، دیپۆرتکردنەوەی زۆرەملێ و چەکی کیمیایی. لە کاتێکدا ئەزموونی تبت شەڕی کیمیایی تێدا نەبووە، بەڵام لۆژیکی سزای بەکۆمەڵ بەراورد دەکرێت، لە تبت، تەواوی کۆمەڵگا تووشی چاودێری، ڕاگرتنی بەکۆمەڵ، دووبارە پەروەردەکردنی ئایدیۆلۆژی و داڕشتنەوەی دیمۆگرافی دەبن. لە هەردوو حاڵەتەکەدا، وەڵامی دەوڵەت کۆمەڵگا بەگشتی دەکاتە ئامانج نەك تاوانبارانی تاکەکەسی، بە ئامانجی هەڵوەشاندنەوەی یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی و سەرکوتکردنی ناسنامەی بەکۆمەڵ،سەرکوتکردنی زمانی کورد لە پەروەردە، کارگێڕی و ژیانی گشتیدا، هاوتەریبەکی ڕوون لە سیاسەتەکانی کاریگەری لەسەر فێرکاری زمانی تبتییەکان دەبینێتەوە. لە هەردوو حاڵەتەکەدا زمانەکانی دەوڵەتی باڵادەست وەك ئامرازی یەکگرتن و کۆنترۆڵکردن سەپێندرا، ئەم سیاسەتانە وەك ڕێوشوێنی مۆدێرنکردن یان یەکخستنەوە ، بەڵام بۆ کورد و تبتییەکان وەك هەڕەشەی بوونگەرایی ئەزموون کرا- هەوڵدان بۆ بڕینی گواستنەوەی نێوان نەوەکانی کولتوور، مێژوو و ناسنامە،هەردوو تبت و کوردستان شوێنی پڕۆژەکانی گەشەپێدانی وەك بەڵگەیەك بۆ خێرخوازی دەوڵەت پێشکەش کراون. ژێرخانی و پڕۆژەکانی وزە و فراوانکردنی شارەکان بۆ پڕۆژەکردنی دەسەڵات و دووبارە داڕشتنەوەی دیمۆگرافیای شارەکان بەکارهێنران

بۆ کورد، گەشەپێدانی نەوت زۆرجار سوود بە حکومەتە ناوەندییەکان دەگەیەنێت لە هەمان کاتدا کۆمەڵگا ناوخۆییەکانیان بە ئاوارە دەکرد. بۆ تبتییەکان، گەشەپێدان زۆرجار لایەنگری کۆچی “هان” و بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت بووە. لە هەردوو حاڵەتەکەدا پێشکەوتنی ئابووری نەیتوانی قەرەبووی دەرکردنێکی سیاسی و پەراوێزخستنی کولتووری بکاتەوە،مێژووی بەراوردکارییەکانی تبت و کوردستان نیشان دەدەن کە سەرکوتکردن و دەربەدەری و ئۆتۆنۆمی بەڕێوەبەردراو

نا□□زا□تییە سیاسییەکان چارەسەر ناکەن- ئەزموونی کوردی نیشان دەدات کە سەقامگیرییەکی بەردەوام تەنیا کاتێك سەرھەڵدەدات کە دانپێدانانی سیاسی، مافە کولتوورییەکان و خۆبەڕێوەبەریی مانادار جێبەجێ بکرێت، بۆ تبت، دۆسیەی کوردی وانەیەکە: پەرەپێدان بەبێ کەرامەت، و سەربەخۆیی بەبێ دەسەڵات، ناتوانێت جێگەی گفتوگۆ و ڕەزامەندی ڕاستەقینە بگرێتەوە،تبت و کوردستان بە ئایدۆلۆژیا و جوگرافیا بەیەکەوە نین، بەڵکو بە ئەزموونی مێژوویی بەیەکەوە گرێدراون. ھەردوو گەل بەرگەی یەکگرتنی زۆرەملێیان گرتووە، دەربەدەری سەرکردایەتی، و سزای بەکۆمەڵ. بۆ کوردەکان، تبت بیرھێنانەوەی ڕابردووی خۆیانە؛ بۆ تبتییەکان، کوردستان وەك بەڵگەیەك وەستاوە کە بەرخۆدان و یادەوەری و ناسنامە دەتوانێت تەنانەت توندترین ھەڵمەتەکانی سڕینەوەش بژین.

- خوێندکاری دکتۆرا لە یاسای ژینگەیی نێودەوڵەتی،زانکۆی نیشتمانی تایوان

حیکمەتی ڕەگ.. شیعر\ وریا مەعروف

پایز…
تەنیا وەرزێک نییە،
ئاوێنەیەکە بۆ بینینی جەوھەری بوون.
پەنجەرەیەکە بەرەو "ڕوتبوونەوە"،
وانەیەکە کە دەڵێت:
شکۆ، تەنھا لە سەوزبوونی ھەمیش□یدا نییە.
سەیرکە…
دارەکان چەند بە یەقینەوە،
بەرگی جەنجاڵی ل□ بەر خۆیان دادەکەنن.
بێ ترس، بێ دڵەخورپێ…
دەزانن مانای ڕاستەقینە لە گەشانەوەی دەرەوەدا نییە؛
ژیان خەونێکی قووڵە لە ژێر خاکدا،

ب□ د□ستی “گ□□”□کان دەنووسرێتەوە و
نەخشەی بەهارێکی چڕتر، لە بێدەنگیدا دەڕوێ.
وەرینی هەر گەڵا یەک،
ک□ نۆشێکە بۆ دەستبەرداربوون؛
ئازایەتییەکە بۆ سپاردنی ئەو ڕابردووە زەردبووەی
کە بووەتە باری گران بەسەر شانمانەوە.
لەم کەناری کڕنۆشەدا،
دارەکان لە هەرا و زەنای “بوون” دێنە دەرێ،
تا گوێ لە دەنگی ڕەگەکانیان بگرن؛
بەرەو تەنهاییەکی پیرۆز،
بۆ ئەوەی لە پەنا کڕێوەی زستاندا،
بەهێزتر، باڵا بکەنەوە.
ئێمەش وەک پایز…
ئەگەر ئەمڕۆ ڕووت و تەنیاین،
ئەگەر خەونەکانمان وەک گەڵا هەڵوەریون،
ئەمە مەرگ نییە؛
گەڕانەوەیەکی ئەفسوناوییە بۆ ناو “گ□□”.
ئێمە لێرەین…
نەک بۆ تێپەڕینی کات،
بۆ ئەوەی لە ناو وەرینەکاندا،
مانایەک لە خۆمان بخوڵقێنین.
پایز کۆتایی نییە…
وەستانێکی پیرۆزە،
بۆ ئەوەی بە هەناسەیەکی قووڵتر
بەرەو ئاسۆیەکی نوێ هەنگاو بنێین.

کۆتایی ساڵ.. شیعر\ خولیا حسێن

بمهەژێنە ئەی کۆتا ساتەکانی ساڵ
بمهەژێنە
وەک ڕەشەبای دواین ساتەکانی پایز
کە درەختان دەهەژێنی
بمهەژێنە

دام تەکێنە
لە هەموو
ئومێدە وشکەو□ بووەکانی
زەمەنێکە بوونەتە چەپەری چڵکنی بەردەم ڕووبارەکانی شادمانیم
بمهەژێنە و
دامتەکێنە لەگشت خەونە هەڵبزڕکاوە کا بووسیەکانی
مانگە شەوەکانیان
لێ کردمە شەوی تار

ئەی دەمە کورتەکانی کۆتایی ساڵ
شەنەبامکە
شەنە بامکە
شەنا با
جیامکەرەوە
لە پووش و
پەڵاش و
زیوان و زەردەواڵە زیان بەخشەکان
شەنە بامکە
شەنەبا
بە شەنە پەنجە زیوینیەکانی سەر جۆخینی منداڵیم
تا وەکوو قوبەی
یاقووتی
گەنمە ئەسمەریەکانی
بەرهەتاوی تەمووزی تەمەن
دەبریسکێمەوە
هەر شەنەبامکە و
مەوەستە
تاوەکوو هەموو
ئومێدە وشکەوەبووکان و
خەونە کا بووسیەکان و
پووش و پەڵاش و
زیوانە زیان بەخشەکانم لێ جیا دەکەیتەوە
هەر شەنە بامکە و
مەوەستە
منیش
ڕوونا کی هەموو گلۆپە داگیرساوەکانی سەری ساڵ
لەسەر شەقام و

لە ماڵەکان و
لە نێو کلێساکان و
بازاڕەکان هەیە
دەیانگوازمەوە نێو شادەمارەکانی بوونم و
دابەشیان دەکەم بەسەر
ناخ و دڵ و
دەروونی هەر هەمووتان
تا سبەینێ و
ساڵی تازە و
هەموو سات و
کات و ڕۆژ و مانگ و ساڵەکانی داهاتوومان
بکەینە چراخانی هەمیشەیی و
ئاوازی پێکەنینمان بگاتە ئەستێرەکان و
خەندەی خۆری بەیانیش بگوازینەوە سەر لێوە خەندە لێ دزراوەکانمان

مەهدی زریان لەسەفەری فەنابووندا.. ستار ئەحمەد

خەونی سیمورغ..

لە تۆدا چێژی ئەو ب□ن□شتە وەردەگرم
کە تاکو شرینییەکەی زیاتربێت
شەوێلگەم ماندووتر دەکات،
تۆلەسەرمای زستان دەچیت
بەهاتنت مووی خەیاڵەکانم گرژ دەبن
لە سێبەری کاتێکی نادیاردادەمکوژیت
دەشێ بوونم پرسیارێکبێت
جگە لەمردن هیچ وەڵامێکی تری
لە خۆیدا هەڵنەگرتبێت.
تاکو ئێستاش لەو پەیوەندیە ئاڵۆزەی
نێوانی مانگ و شەو تێناگەم

بۆچی هەمیشە بەیەکەوە نابیندرێن؟!
هەر چەن فەرمۆ دژ بەیەکەکان
دەڕژێنەوە نێو پێناسەیەکی ڕامنەکراو
ناسینی زیاتری منیش بە تۆ
خاڵیمدەکاتەوە لە ڕەنگ و بێدەنگی!
گەشتەکانی من هەمیشە لەکۆتایی پایزدا
دەستپێدەکەن،
لەسەفەرەکانم بەلای تۆ
بەردەوام ئاشنای ئەو ڕێگایانە دەبم کە ناگەن بە ئاوەدانی!،
ئاو بەردەوام لەگەڕاندایە
بۆ ئەوەی مانایەکی جوانتر بدۆزێتەوە بە ژیان
کە دەتبینم دەم وەکو ئەو مناڵەی لێدەت
کە تازە کەوتۆتە سەرپێ لێدانی ناجێگردەبێت!
ئەگەر ڕۆژێک بەلاتدا تێپەڕیم و هیچم نەوت.
نیگەران مەبە
دەشێ لە و ڕۆژەدا
خۆشەویستیت گەیشتبێت بەڕادەیەک
وشە نەتوانێت دەریببڕێت!،
من ئەو باڵندەیە نەبووم
کە لە نێوچیرۆکەکاندا گەیشتن بەلوتکە!،
من لەناخی خۆمدا هەڵفڕیوم تاکو ئەوپەڕی بوون
من لە پولوی ئاگردەچم
بە هەناسەکانی تۆ دەگەشێمەوە
لە بێدەنگیشتدا دەبم بەخۆڵەمێش،
لەکاتی بوونی تۆدا
ئاسمان پڕدەبێت لە هەور و باڵندە
زەوی پڕدەبێت لەڕووبار و دارستان
سەرنجی هەنگاوەکانم دەدەم
ئاراستەی ڕێگاکەم لێ وندەبێت
لەو تێدەگەم گەیشتن و نەگەیشتن
هەمان ئاراستەیان هەیە،
تۆ نەبیت کات دەوەستێت
ڕەنگەکان هەناسەنادەن و
دەنگێک نامێنێت بۆ بیستن!
خەونێک نابێت تاکو بەدوای لێکدانەوەدا بگەڕێت
خەیاڵێک نامینێت تاکو بەسەرباڵای ئومێدێکدا هەڵبفڕێت!

ئەم قەسیدەیە یەکێکە لەو دەقە مۆدێرنانەی کە بە پەردی خوازە، جیهانی مادی و جیهانی سۆفیگەرانە بە یەکەوە گرێ دەدات

- شاعیر لێرەدا تەنها گوزارشت لە عەشقێک ناکات، بەڵکو باس لە دۆخی مرۆڤ دەکات لەبەردەم گەورەیی مەعشووق و گەڕان بەدوای مانادا.

شاعیر بە وێنەیەکی زۆر بوێرانە و مۆدێرن دەست پێدەکات (بنێشت). بنێشت لێرەدا تەنها وێنەیەکی سادە نییە، بەڵکو مێتافۆری چێژی ئازاربەخشە. تا شیرینییەکە (عەشقەکە) پتر بێت، ماندووبوونی شەویلگە بەرگەی عاشق زیاتر دەبێت. ئەمە ئەوەمان پێ دەڵێت کە عیشق لای زریان حەسانەوە نییە، بەڵکو جۆرێکە لە ماندووبوونێکی پیرۆز.
دواتر بەراوردکردنی مەعشووق بە سەرمای زستان و سێبەری کاتێکی نادیار، مەعشووق لە مرۆڤێکی ئاساییەوە دەگۆڕێت بە هێزێکی گەردوونی. عاشق لێرەدا لەبەردەم ئەم هێزەدا گرژ دەبێت و دەکوژرێت، کە ئەمەش ئاماژەیە بە فەنابوونی خودی عاشق لەبەردەم ڕەهاییدا.

شاعیر دەڵێت:
دەشێ بوونم پرسیارێک بێت،
جگە لە مردن هیچ وەڵامێکی تری لەخۆیدا هەڵنەگرتبێت.
ئەمە لوتکەی گوزارشتی بوونگەراییە . لێرەدا مردن بە مانای فەوتان نایەت، بەڵکو مردن وەک وەڵام و دەرئەنجام دەبینرێت. لە فەلسەفەی عیشقدا، عاشق تا نەمرێت لە خودی خۆیدا، ناتوانێت بگات بەو مانا باڵایەی کە بەدوایدا دەگەڕێت.

سیمورغ ناونیشانی شیعرەکە خەونی سیمورغە، کە ئاماژەیە بە گەشتی سی باڵندەکەی فەریدەدین عەتاری نەیشابووری بۆ لوتکەی کێوی قاف.
بەڵام مەهدی زریان یاخیبوونێکی گەورە دەکات و دەڵێت:
من ئەو باڵندەیە نەبووم کە لە نێو چیرۆکەکاندا گەیشتن بە لوتکە!
من لە ناخی خۆمدا هەڵفڕیوم.
لێرەدا شاعیر جوگرافیای گەشتەکە دەگۆڕێت. لای عەتار گەشتەکە بەرەو دەرەوە و بەرەو لوتکەیە، بەڵام لای زریان گەشتەکە بەرەو ناوەوەیە.
ئەمە گەورەترین پەیامی شیعرەکەیە. سیمورغی ڕاستەقینە لە ناوەوەی مرۆڤ خۆیدایە، نەک لە لوتکەی کێوێکی دوورەدەست.

شاعیر باس لە گەشتێک دەکات لە کۆتایی پایزدا کە وەرزی وەرین و

ڕاماڵینە و بەرەو ڕێگایەک دەڕوات کە ناگات بە ئاوەدانی. ئاوەدانی لێرەدا سیمبولی:

ژاوەژاوی خەڵک.

پێناسە باوەکان.

ژیانی ڕۆتینی.

شاعیر بە ئەنقەست ڕێگایەکی هەڵبژاردووە کە ناگاتە ئەو شوێنانە، چونکە گەیشتن بە ڕاستی پێویستی بە تەنهایی و دابڕانە لە هەموو ئەو شتانەی کە مر□ق ب□ زەوییەوە دەبەستنەوە.

یەکێک لە جوانترین بەشەکانی ئەم قەسیدەیە، پاسودانەوەیە بۆ بێدەنگی. شاعیر دەڵێت ئەگەر ڕۆژێک بێدەنگ بووم، مانای ئەوەیە خۆشەویستیت لە وشە گەورەتر بووە. لێرەدا زمان دەستەوەستانە.

کاتێک مانا دەڕژێتە نێو ڕۆحەوە،

وشە دەخنکێت. ئەمە گوزارشتە لەو حاڵەتە سۆفیگەرانەیەی کە پێی دەڵێن حاڵ، تێیدا تەنها بێدەنگی دەتوانێت گوزارشت لە قووڵایی بکات.

لە کۆتایی شیعرەکەدا، شاعیر جیهان بەبێ مەعشووق وەک جیهانێکی مردوو وێنە دەکات.

کات دەوەستێت.

ڕەنگەکان هەناسە نادەن.

ئومێد باڵی نامێنێت.

ئەمە ئەوە دەسەلمێنێت کە لای شاعیر، مەعشووق تەنها کەسێک نییە بۆ خۆشویستن، بەڵکو هۆکاری بوون و جووڵەی گەردوونە. بەبێ ئەو، فیزیا و سروشت و کات هەموو مانی خۆیان لەدەست دەدەن.

بەکورتی –

قەسیدەی خەونی سیمورغ دەقێکی تەمومژاوی و قووڵە. سەرکەوتنی مەهدی زریان لەوەدایە کە توانیویەتی چەمکە کۆنەکانی عیرفان (فەنا، بێدەنگی، سیمۆرگ) بێنێتە ناو فەزایەکی نوێوە.

زمانەکەی ئارام و پڕ لە ڕیتمی ناوەکییە.

بۆ وێنەسازیش: لە چەمکی سادەوە دەست پێ دەکات و دەگاتە ئەوپەڕی ئاڵۆزی.

پەیامی شاعیر، گەڕانەوەیە بۆ ناوەوەی مر□ق؛ مر□ق□ک کە لە عەشقدا دەبێت بە پریشکی ئاگر و ئامادەیە ببێت بە خۆڵەمێش تاوەکو مانا بە ژیان ببەخشێت.

ستار ئەحمەد